

Szigethy András

Egy úr a Neue Zürcher Zeitungól

Beszélgetés Andreas Oplatkával, a NZZ volt skandináviai, párizsi, moszkvai, napjainkban közép-kelet-európai tudósítójával

– Harmadik elemista koromig meggyőződéses kis úttörő és a kommunista tanokat papagájként ismételtető kissrác voltam, aki meg volt győződve a Szovjetunió paradicsomi voltáról. Aztán úgy negyedik osztályos koromban, a szülői házban folytatott beszélgetések után megfordult számomra a világ. Körülbelül tízéves lehettem, amikor tulajdonképpen politikai tényként felfedeztem a szüleimet. Ők ugyanis polgári liberális és kommunistaellenes gondolkodásúak voltak, akik mélyen megvetették a rezsimet, csak addig erről nem mertek beszélni velem, mert a kis számár ugye föl fog állni az iskolában, és azt fogja mondani a tanító néni: a mamám meg a papám azt mondta otthon, hogy ez nem így van. E tekintetben tehát, mint a legtöbb hasonló indíttatású gyerek abban a korban, én is kétszínű, kétszintű életet éltem. Mindenki tudta, hogy a házban, ahol lakunk, ki az, akinek a lépcsőházban előrével kell köszönni, a többieknek pedig azt kell mondani, hogy kezet csókolom, hogy az iskolában a hivatalos szöveget miként kell előadni, az úttörővezetőnek mit kell mondani, a barátaink között hogyan kell beszélni és otthon milyen szellemben esik szó a dolgokról. Pontosan tudtuk, hogy osztálytársaink közül kiknek a szülei párttitkárok vagy a néphadsereg tisztjei, tudtuk, hogy velük a szünetben nem szabad politikáról beszélni, s főként nem úgy, ahogy mi többiek egymás között beszélünk.

Én magam úgynevezett értelmiségi családból származom, mégpedig mind a két szülői ágról. Itt kell említést tennem arról, hogy sem apám, sem anyám családja eredetileg nem magyar. A szüleim már azok voltak, úgy érve, hogy itt születtek, de a mi nevünk eredetileg cseh, az Oplatka, prágai családnév. Anyámat Birknernek hívják, ők németek. Ami mind a két családban közös, hogy nagyapámat, illetve dédapámat a magyarországi iparosodás hozta Budapestre. Az apai oldalon mind cukoripari emberek voltak, az anyai oldalon a dédapa geológus volt, aki egyebek között artézi kutak fúrásával foglalkozott és részt vett a Széchenyi fürdő építésében meg az Erzsébet híd budai pillérének stabilizálásában, ami állítólag kutya nehéz munka volt, mert a Gellért-hegyi források megroggyantották.. Nagyanyám még mesélte, hogy az apja mennyire megharagudott, mert a korabeli kabaréban elhangzott, hogy az Erzsébet híd szép, de csak szabad úszóknak használható.

Gyermekkoromban Budapesten éltünk, én 1942-ben itt születtem. Apám a háború után a Cukoripari Kutató Intézetnek volt az igazgatója. Ez az én későbbi sorsomat is befolyásolta. Apám ugyanis a két világháború között Svájcban, a zürichi műegyetemen tanult, ott végzett mérnökként, doktorált fizikusként és dolgozott is egy ideig tanársegédként 1935-ig. És volt egy fiatalkori ideálképe Svájcra. Úgy gondolta, hogy ha valaha innen el kell menni, akkor csak oda vezethet az útja. Ez meghatározta az 56-os választását.

Emlékszem, a Vízivárosban laktunk, a Halászbástya és a Duna között a Donáti utcában. A ház ma is megvan, egyszer a kilencvenes évek elején elmentem előtte. Nagy levegőt vettem, fölmentem a lépcsőn és becsöngettem. Kijött egy néni, kérdezte, hogy mit kívánok, mondtam, nagyon különös, amit mondani fogok, de szeretnék öt percre bejönni. Nem sok nosztalgiát éreztem, de azért mégis jó volt újra látni, hiszen az volt az otthonunk. A Sarkadi Cukorgyárból jöttünk föl oda, a gyárnak apám műszaki igazgatója volt a háború előtt és azt hiszem, részben utána is. Amikor azután szovjet mintára létrejöttek a kutatóintézetek az élelmiszeriparban is, akkor kerültek Budapestre.

A Medve utcai iskolába jártam, amelyet már Németh László is leírt. Akkor már nem polgári volt, hanem általános iskola. Németh László leírása pontosan egybevág az én emlékeimmel. Az iskola épülete éppen olyan volt, amilyenek Németh László leírta. Először két osztályt jártam a Medve utcában. Első osztályba még a Marczibányi térbe jártam, mert az akkor francia iskola volt. Ez az 1948-49-es tanévben volt. Egy évig tanultunk ott amolyan elemi szinten játékosan franciául, de 1949-ben az az iskola megszűnt. Akkor kerültem a Medve utcába. Később negyedik-ötödikbe jártam még két osztályt a Marczibányi téren.

A Medve utcai iskoláról jó emlékeim vannak, a Marczibányi térről nem. Ez persze azzal is magyarázható, hogy ezek voltak a legkegyetlenebb politikai idők. Akkoriban, 1952-53-ban a Marczibányi téren – ez függhetett az iskola vezetőségétől, egyes tanároktól is – nagyon kemény politikai légkör volt. Reggelente zászlófelvonás, kemény politikai szövegek nap mint nap. Akik öt percet elkéstek, azoknak nyilvánosan szégyellniük kellett magukat.

Furcsa dolgok voltak akkoriban. Ma is emlékszem arra, hogy a fene tudja miért, de abba a gyanúba kerültem ötödikes koromban, hogy feljelentettem a magyar tanárnőket: antiszocialista kijelentéseket tett az osztály előtt. Valaki ugyanis valóban feljelentette. A vád ebben a formában nem volt igaz, bár az tény, hogy az órákból ki lehetett következtetni, a tanárnő nem éppen elkötelezett híve a rendszernek. Nem tudom, miért gondolták, hogy én jelentettem föl, mindenesetre rettenetes kalamajkák játszódtak le körülöttem. Aztán később kiderült, hogy ki volt a feljelentő, nekem mindenesetre elegendő lett a Marczibányi téri iskolából, és akkor visszakerültem a Medve utcába.

Talán azt is érezhettem – ezt persze akkor nem tudtam fölmérni –, hogy a Marczibányi térre egy valamivel gazdagabb, tehetősebb réteg gyerekei jártak, mint az inkább proletár környéken fekvő Medve utcába. Így utólag visszatekintve szociológiailag roppant érdekes volna elemezni, hogy miért lehetett akkor az a környék – a Fő utca, a Gyorskocsi utca vidéke – nagyon nyomorgó, nagyon nyomorult része a fővárosnak.

Elmondhatom, hogy néhány tanár meghatározó szerepet játszott az életemben. Az előbb említett magyar tanárnő, a Marczibányi téri, és a Medve utcai magyar és történelem tanárnő is. Mind a kettő ötven év körüli lehetett, nekünk akkor borzasztóan öregnek tűntek. Mind a kettő nagyon jó és bennem mély nyomot hagyó pedagógus személyiség volt. Innen származik, hogy Széchenyi István alakja és tevékenysége számomra az egész életemet végigkísérő probléma, amivel most nagyon komolyan igyekszem foglalkozni. A Medve utcai tanárnő – az ötvenes években ez egyáltalán nem volt magától értetődő, sőt nagyon bátor dolog volt – az osztálynak azt tanította: igen, igen, a forradalmár Kossuth Lajos nagy tetteket hajtott végre, de az ő számára az építkező Széchenyi, a reformáló Széchenyi az értékesebb ember, az értékesebb történelmi személyiség és politikus.

– *Ötvenhatot miként élte meg a család? Te hogyan? Titokzatos, félelmetes és átláthatatlan valamiként?*

– Már az október 6-i Rajk-temetést az én környezetemben a kommunista párt súlyos blamázsaként, vereségeként fogták fel. Hozzá kell mindehhez tennem, hogy a mi közvetlen környezetünkből is tűntek el emberek az ötvenes évek elején. A keresztapámat, aki ludovikás tiszt volt, meg a keresztanyámat kényszermunkára ítélték. Semmit nem tudunk róluk, illetve csak annyit, hogy valamelyik bányában dolgoztatják őket. Ezek a dolgok is jelen voltak a tudatomban, és ez valóban félelmetes volt. Félelmetes és titokzatos, hogy

keresztapámék valahol szemet bányásznak.

Én tizennégy éves voltam 56-ban, de van egy testvérem, aki hat és fél esztendővel idősebb nálam. Gábor akkor már műegyetemi hallgató volt. Szeptemberben az ő műegyetemi élményeiből, az esti asztal melletti, körüli családi beszélgetésekből értesültem arról, ami az egyetemen akkor már zajlott és forrongott. Még azt is hozzátenném, hogy az 55-56-os esztendő számomra nagyon nagy élmény volt. Mi akkor nyolcadikosok voltunk, az iskolában a legidősebbek, és egyes tanárok 56 tavaszától kezdve, amikor lezajlott az SZKP XX. kongresszusa és elhangzott Hruscsov titkos beszéde, kezdtek másként beszélni. Ezt nem lehet pontosan leírni, de érezni lehetett, hogy valami megváltozott vagy változóban van. Erre az érzésre most is világosan emlékszem. Kezdték megoldódni a nyelvek iskolai szinten is. És egyes tanárok velünk, a legidősebbekkel, azokkal, akikkel ezen a szinten már lehetett politikai témájú beszélgetéseket folytatni, szóval egyes tanárok a szünetekben, délutánonként, szabadidőben, itt, ott, amott már mondtak olyasmiket, amik messze túlmentek a hivatalos kereteken. Hogy valami történik, azt tehát – természetesen a maga szintjén, a maga módján – valahogy érezte az ember.

– *A XX. kongresszus családi téma volt?*

– Igen. Bármilyen hihetetlen a mai füleknek, ez az egyik legfontosabb családi téma volt.

– *Szüleid hallgattak külföldi adásokat vagy a Szabad Európát?*

– Ötvenhat forradalmi napjaiban bizonyosan, hogy máskor is hallgattak-e, arra nem tudnék válaszolni. Feltehetően inkább a bécsi rádiót hallgatták és kevésbé a Szabad Európát, lévén mind a ketten nagyon jól tudtak németül.

– *Számodra hogy zajlott le 56?*

– Úgy zajlott le, hogy október 23.-án délben voltam utoljára Magyarországon iskolában, amit akkor persze nem tudtam. Ötvenhat júniusában végeztem el a nyolcadikat a Medve utcában, szeptember 1-jétől a Toldi Gimnáziumba jártam – mindössze másfél hónapot. És már 22-én megtudtam a bátyámtól, hogy a Műegyetemen valami készül, és azt is tudtam, hogy ott nagyon forrongó nagygyűlések voltak az utóbbi napokban, többek között kórusban szavalták a hallgatók, hogy „Ruszkik, haza!”. A bátyám teljesen eufórikusan számolt be minderről. Apám, aki óvatos ember volt, és tegyem hozzá, szkeptikus, némi fejcsóválással hallgatta ezt, én persze mindent elújsárgoltam az iskolában a barátaimnak.

Arra nagyon jól emlékszem, hogy október 23.-án hazamentem az iskolából és egyedül megebédeltem otthon. Fél kettő körül megjelent a szomszéd gyerek, akivel apró gyerekkorunk óta barátságban voltunk – különféle jelekkel értekeztünk a falon keresztül egymással, mert a szobáink egymás mellett voltak, bár nem ugyanabban a házban. Nos, megjelent, és azt kérdezte: mi a fenét csinálsz itt? Mondtam, matematikából holnap dolgozat lesz, arra muszáj készülni. Meg vagy te hülyülve, válaszolta, gyere, menjünk tüntetni. Tüntetés, micsoda? Azt mondja: te nem tudsz semmit, kint van az utcán az egész város. Mondom, nem lehet. Már akkor sem voltam nagyon jó matematikus, ilyen tekintetben elütök a családtól, szóval nagyon akartam matematikából készülni. Aztán, bár nagyon rossz lelkiismerettel, mégis csak elmentem tüntetni. Ott voltam a Bem téren, a Kossuth téren, ki lehetne számítani, hogy mikorra értem onnan haza, mert minket azért elég szigorúan neveltek, és este hétkor otthon kellett lenni. Lehetett fél tíz, amikor hazaértem, a testvérem még később. Apám azonban ezúttal nem osztott ki bennünket, hanem nagyon komolyan és szigorúan félrevont minket és azt mondta: gyerekek, a következő napokban nagyon vigyázzatok, az oroszok ezt nem fogják annyiban hagyni, bele fognak avatkozni, lehet, hogy itt vér fog folyni. Ne menjetek az utcára, vigyázzatok magatokra! Bátyám meg én egymásra néztünk, és tudtuk, hogy ugyanazt gondoljuk: az öreg rémeket lát, persze, benne van az egész második világháborúnak a borzalma, meg kell érteni az öregfiút, na jó. Mindazonáltal nagyon rossz lelkiismerettel mentem aludni, hogy másnap matematika dolgozat lesz és nem készültem.

– *Mire ébredtél?*

– Az a rész, ahol laktunk, akkor még nem volt úgy beépülve, mint ma, így a pesti oldalról a hangokat lényegesen erősebben át lehetett hallani. Arra ébredtem, hogy géppisztoly-, géppuska-sorozatokat hallatszanak. Egy szobában aludtunk a bátyámmal, kérdeztem tőle, szerinte mi van, mi történt. Azt mondta: forradalom van. És ki ellen? Az ávósok meg az oroszok ellen. És kik csinálják? A magyar melósok. Így kezdődött a dolog az én számomra. A szüleim aznap még elmentek dolgozni, de hát sok munka már nem volt, hamar hazajöttek, és ezúttal apám is eufórikus állapotban volt, ami őnála nagyon ritkán fordult elő. S azt mondta: gyerekek, ellentétben azzal, amit itt a rádió mesél, hogy ellenforradalom, bandák meg csőcselék, ez nem az, ez sokkal több, ez egészen más. Itt valami sokkal nagyobb dolog történik.

És most, ha szabad, itt állunk meg, mert egy teljesen személyes dolgot, személyes érzést akarok elmondani, de ez már majdhogynem irodalmi síkra toldódik. Egyszer megpróbáltam megírni, de nem nagyon sikerült. Ez pedig az az érzés, hogy tulajdonképpen mindaz, ami azóta történik, az is, hogy most veled szemben ülök a Bartók Béla úton, és valamit mesélek neked, ezt én azóta álmodom. Ez az egész nem valóság. A valóság az, hogy az 1956. október 23-áról 24-ére virradó éjszaka van most is. Egy kicsit furcsa és hosszú álom ez, de az csak álom lehet, hogy nyugatra kerültem, és ma már szinte jobban tudok németül, mint magyarul. Álom, hogy gyermekeim vannak és azok nem magyarul beszélnek, hanem franciául meg németül, álom, hogy Párizsban élek, ahová igazából soha életemben nem kerülhetek el, mert hát bezárt országban élünk, álom, hogy németül írok újságot, meg hogy visszakerülök ide, meg hogy itt egyszerre csak 1989 van, a Hősök terén ünnepség és Nagy Imrét újra eltemetik. Ez az egész olyan zavaros, olyan valószínűtlen – ezt csak álmodni lehet. Érzem, hogy egyszer föl fogok ébredni, és akkor október 24-e lesz, és nem volt forradalom, nem történt semmi. Az egészet csak álmodtam, és most el kell mennem a Toldi Gimnáziumba matematika dolgozatot írni, és én nem készültem.

Mindamelletts visszatérve a talán mégiscsak valóságos dolgokra, a bátyámat meg engem lényegében bezárták a lakásba. A bátyám ennek ellenére állandóan az egyetemen és a környékén volt. Tudtommal nem vett részt a harcokban, de a műegyetemi dolgokban igen. Emlékszem október 25-ére, a véres csütörtökre: otthon voltam, és mivel a Kossuth tér szemben volt, sok mindent hallottam az ottani fegyverropogásból. Egyébként akkor még állt a Kossuth híd is, amit a ledől hídak maradványaiból építettek a Batthyány tér és a Kossuth tér között, hogy 1945 telén, mielőtt beáll a zajlás a Dunán, egyáltalán legyen hid Budapestben. 1956 tavaszán, nyarán az a híd a teherforgalom előtt már le volt zárva, mert olyan rossz állapotban volt, de gyalog még át lehetett rajta menni. Akkor az történt, hogy szovjet tankok ráálltak a Kossuth hídra, oda, ahol a pillérek voltak. Mi gyerekek, lehet, hogy mások is, azon imádkoztunk, hogy most szakadjon le a Kossuth híd. De azért ezt még kibírta, nem szakadt le. Nos, amit azon a csütörtök délben hallott az ember a budai oldalon, a géppuskáknak, a páncélosok ágyúinak hangját, az igencsak megrázó volt. Hogy mi történt a Kossuth téren, azt én estefelé tudtam csak meg. Lakott a házban egy család, amelynek tagjai – akkor így mondtuk – pártberek voltak. És estefelé, amikor már mindenki otthon volt, ez a férfi lejött hozzánk, és rendkívül alázatosan, ami korábban nem volt szokása, azt mondta: ugye lehetne az önök családjára számítani, ha ide valamilyen bandák betörnének, mert ugyebár ebben a házban pártmunkások is laknak. Ő mondta el, hogy később, a lövöldözés után járt a Kossuth téren és látta a halottakat, ott feküdtek, tucatjával, sőt százával. Hogy pontosan mi történt, ez ugyebár mindmáig vita tárgya, de az én számomra ez volt az első döbbenetes értesülés.

– *És hogy látod most, mint a Neue Zürcher Zeitung kelet-közép-európai tudósítója az 56-os Kossuth-téri eseményeket?*

– Sok mindent tudok róluk, persze nem elsősorban az NZZ tudósítójaként, hanem olyan személyként, aki tud magyarul, el tudta

olvasni ebben a témában a megfelelő szakirodalmat és a nyugati kutatásokat. Én sem tudok többet mondani, mint ami általánosan ismert. Hogy volt-e valakinek provokálási szándéka, nem tudnám megmondani. De ha provokáció volt, teljesen logikátlanak tűnik a dolog. Ellentétben a 30-ai Köztársaság téri vérengzéssel, amely ha provokáció volt, akkor könnyen megmondható, hogy kinek hozott hasznot. Itt feltehető a klasszikus kérdés, a cui prodest, mert ha az provokáció volt, akkor arra szolgálhatott, hogy azt lehessen mondani, gyilkolják a kommunistákat, elszabadult a csőcselék, és hát ez volt az, amire a moszkvai vezetés a leginkább vevő volt.

– *Egy korábbi beszélgetésünkben említetted, hogy erről sokat beszélgettetek Gosztonyi Péterrel.*

– Igen. Gosztonyi meg volt győződve róla, hogy ez provokáció volt, és ő úgy gondolta – részben írt is róla, de azt hiszem, hogy már nem volt elegendő ideje a témát feldolgozni, megírni –, hogy ezt bizonyítani is tudja. Szerinte ez szovjet intencióra történt, hogy a bevonulásra vonatkozó döntést ezzel ki lehessen kényszeríteni a szovjet kemény vonalnak. Érdekes módon valóban mindmáig úgy tudjuk, hogy a szovjet álláspontot erősen befolyásolta az az érv, hogy Budapesten hajtóvadászat folyik a becsületes kommunisták ellen. Tudjuk, valóban történtek lincselések, történtek szégyenletes dolgok, a Köztársaság téren és másutt is, az egyik és a másik oldalról is. Tény, hogy szerencsétlen sorkatonákat, akik az ávoához voltak besorozva, kegyetlenül legyilkoltak. Hogy ez borzasztó, erről nem is lehet vita. Ugyanakkor azonban azt is látni kell, hogy a lincselések azután megszűntek, és tudtommal a Köztársaság téri vérengzés és november 4-e között, talán egyes elszigetelt esetektől eltekintve, semmiféle hisztéria vagy kiszélesedő hajtóvadászat nem volt. Sőt ellenkezőleg, a konszolidáció felé haladtak a dolgok. Emlékszem azokra az újságcímekre, hogy 5-én fűtött gyárak és munkahelyek várják a dolgozókat újra, emlékszem a munka felvételére buzdító felhívásokra. Számunkra egyébként ez nem volt túlságosan öröndetes, mert ugyebár a diákságnak ez azt jelentette, hogy újra kezdődhet az iskola. Nekünk pedig nem utolsósorban az volt a jó a dologban, hogy nem kellett iskolába menni.

– *Másnap azonban mégsem volt tanítás. Más kezdődött, nem utolsósorban a tömeges menekülés. Ti meddig maradtatok itthon?*

– Sokáig. December 13-ig. Én 15-én mentem át a határon.

– *Hogyan határozátok el magatokat, és hogyan történt maga a kimenetel?*

– Még annyit mondanék el közben, hogy 27-étől, 28-ától kezdve a barátaimmal együtt róttam a várost, jártam mindenfelé, láttam nagyon sok mindent. Itt a lakásod közelében, a Móricz Zsigmond körter déli oldalán például állt egy kiegészített szovjet tank, amelyben nyilvánvalóan bennégett a legénység. Az emberek körbeállták, fölmásztak rá, belenéztek. Mi is ott álltunk. Csak arra emlékszem, hogy egy ember a vállamra tette a kezét, és azt mondta: srácok, inkább ne nézzetek bele. Nem tettük meg. Soha nem éltem meg ilyet korábban: minden szociális, származási, vallási és korkülönbség ellenére olyan egység volt, ami az ilyen apróbb dolgokban is kifejeződött. És ilyen volt az egész hangulat Budapesten, a budapesti munkásságé is, amelyik fizikai értelemben a forradalmat csinálta. Az a munkásság akkor más volt, mint a mai, mert az eltelt negyven év azért sokat változtatott a viselkedésén, hanghordozásán, szókincsén és más dolgokban. Azt szoktam példának felhozni, hogy én annak idején már nagy futballdrucker voltam, és a Kinizsivé átkeresztelt Ferencvárosnak szurkolni, az politikai állásfoglalást is jelentett. Ötéves korom óta Ferencváros-szurkoló vagyok, ami nem zárja ki, hogy időnként rettenetesen ne szégyelljem magam amiatt, amit a mai ferencvárosi B-közép rendezni szokott. A Kinizsi-pályára akkor nyugodtan elvihetél egy fiatal lányt is. Ma ez egy kissé másként zajlik. Valaki azt mondta nekem, gondoljak abba bele, hogy az angliai futballmeccsek közönségét sem az a fair gentleman viselkedés jellemzi mostanság, és ebben is igazat kell adnom. Lehet, hogy ez összeurópai jelenség, mondhatni világjelenség.

De térjünk vissza ötvenhathoz. Egyszóval apám november 6-án vagy 7-én elhatározta, hogy egy éjszaka elmegyünk a Pasarétre, a Hermann Ottó útra, ahol a munkahelye, a Cukoripari Kutató Intézet volt, hogy ott legalább ki tudjuk aludni magunkat. A mi környékünket ugyanis lőtték, mert a Várban levő diákszállás ellenállási központ volt. Láttam a becsapódásokat a Halászbástyán, a Mátyás templom is kapott egyet-kettőt. Néhány szilánk a mi lakásunkba is bejött, áttörve az ablaküveget.

– *Miért mozdultatok ki ilyen helyzetben?*

– Valóban, akkor még Budán nagyon komoly harcok voltak. Valamikor reggel három és négy között hátizsákokkal elmentünk gyalog a Pasarétre. Amit ma nehéz elhinni, hajnalban tele voltak emberekkel a budai utcák, sokan sorba álltak a pékműhelyek előtt. Az egyetlen veszélyes hely a Mártírok útja, a mai Margit körút volt, a Széna térről az út hosszában időnként lőttek. Ki, hogyan, mivel, nem tudom, nekünk egyenként kellett átszaladnunk az úton, az kellemetlen pillanat volt. Amúgy aztán, amikor felértünk a kutatóba, ott tényleg lehetett aludni. Ma is bennem van a kép, ahogyan a hegyről látszott, hogy égnek a csepeli olajfinomítók, hatalmas lángokkal. Ennivaló viszont nem nagyon volt. Apám barátjának munkahelyén, a szomszédos élelmiszer-ipari kutatóintézetben megettük a kísérleti konzerveket. Aztán később, kilencedike körül visszamentünk a városba, amelyet addigra már elfoglaltak a szovjet csapatok. A Széna téren mindenütt ott álltak a szovjet tankok, orosz őrszemek.

Hirtelen nagyon nagy csend lett a városban. Az emberek jóformán nem beszéltek, lehajtott fejjel mentek az utcán, legfeljebb néhány halk és gyűlölködő megjegyzést tettek a szovjetekre, de egyébként nagyon nagy csend volt, ez maradt meg bennem. Aztán 12-14-e körül megint nyakamba vettem gyalog a várost. Végigjártam Pestet, eljutottam az Üllői út és a Körút kereszteződéséhez, a Corvin-közhöz. A látvány döbbenetes volt. A ház, amelyben a fogorvosom lakott, összedőlt. Mái bennem maradt az a jelenet, hogy miközben döbbenetesen álltam, odaérkezett egy fiatal pár, és a látvány hatására a nő elkezdett sírni. A férfi megfogta a vállát, s valami olyasmit mondott: ne sírj, Márta, meglesz még ennek a bójtje! Nyilván az oroszokra értette. 1991 után, amikor összedőlt a Szovjetunió és megkezdődött a mindmáig tartó orosz mizéria, nagyon sokszor eszembe jutott ez a mondat. Hogy tulajdonképpen ez az egész kelet-európai birodalom magának Oroszországnak sem hozott hasznot, ellenkezőleg. Történelmileg felmérve, Közép-Európa megszállása orosz szempontból nagyon egészségtelen fejlemény volt. Hiszen iszonyú erőket vont el a belső modernizációtól az, hogy a külső hatalmi, a nagyhatalmi és katonapolitikai oldalra helyeződött a fő súly, aminek fontos része volt a közép-európai országok karbantartása és kordában tartása. Tette mindezt egy technológiailag és gazdaságilag elmaradt ország, amelynek sokkal fontosabb feladata lett volna, hogy saját belső gondjait megoldja.

– *Ezzel tulajdonképpen azt mondod, hogy a közép-európai zóna fenntartásának terhei döntő mértékben járultak hozzá a Szovjetunió összeomlásához.*

– Igen, ezt gondolom, és azt is, hogy a Szovjetunió elszigetelődése nagymértékben a Közép-Európára való rátelepedésből adódott. Erre persze lehet azt mondani, hogy mindez a második világháború és a hitleri megtámadtatás következménye volt. Erre viszont azt lehet mondani, hogy ez meg a Hitlerrel való paktálásnak volt a következménye. Lehet ezt tehát ragozni, vissza egészen Ádámgig és Éváig. Ám mindez nem változtat azon: az a tény, hogy a Szovjetunió a második világháború után biztonsági megfontolásokból, ilyesféle reflexekből az elhatárolódást, a zárt birodalom megteremtését, egy csatlós zóna, egy előretolt biztonsági övezet létrehozását választotta annak összes ideológiai, gazdasági, katonai, külpolitikai vonzatával együtt, vezetett ahhoz, hogy a Szovjetunió végül is a Nyugattal folytatott versenyt hosszú távon elvesztette.

– *Keleti tömb – ma már értelmetlen fogalom. De ötvenhat november 4-e után nem volt egyszerű kijutni ebből a keleti tömbből.*

– Apám a cukoripari tevékenysége révén kapott egy határsábelépőt a Petőházi Cukorgyárba. Ott folyt egy technikai kísérlete, ő

volt az úgynevezett J-diffúzió – ez egy cukorgyári berendezés – a feltalálója két munkatársával együtt, és a Petőházi Cukorgyárban állt az egyik prototípusa ennek a berendezésnek. A sávbepőt könnyen megkapták: kifejezetten örültek, hogy a nagy sztrájk idején végre valaki dolgozni akar, felveszi a munkát. Hogy engem is levisz magával, az már viszont nem volt benne a játékban. Akkor már hébe-hóba jártak vonatok, így Kapuváron keresztül eljutottunk Petőházára. Kapuvártól volt egy igazoltatás a vonaton, ezen valahogy átestünk vagy ki tudtunk előle témi, nem tűnt fel tehát, hogy nekem nincs belépőm. Abban az életkorban amúgy még személyi igazolványom sem volt.

Petőházán apámnak sok ismerőse volt. Rábíztak egy gyári munkásra, Jóskának hívták, ennyit tudok róla, többet nem. December 14-ét írtak. Jóska azt mondta, most már eléggé őrzik a határt, a karhatalom napról napra erősödik, az emberek általában éjszaka próbálnak átmenni a határon, hát mi nappal tesszük ezt. Az oroszok nem mennek közel a határhoz, mert nem akarják, hogy az osztrák oldalról fotózzák őket, két-három kilométerrel a határtól innen állnak, amellett nem értik a magyar nyelvű okmányokat. Egy érdekli őket csak, hogy az én személyi igazolványomban az úgynevezett határsávi 2-es bele van-e ütve. Azt hiszem, hogy ez az első fedéllapnak a hátulján volt, 1-es volt a normál, és 2-essel jelölték, hogy a határsávon belül laksz, tehát beléphetesz. Jóska azt mondta, szerzek az Andrásnak egy ilyen igazolványt, aztán kerékpárral elmegyünk a határig és ott áteszem. Az apám természetesen megfizette őt, hiszen nem a szép szemünkért csinálta. És akkor elindultunk kerékpárral a határ felé. Fagypont fölött volt az idő, dél felé járt. És tényleg teljesen normálisan átjutottunk egy orosz őrszemen, az én igazolványom ugyan egy 32 esztendő embernek az igazolványa volt, a fotó úgy hasonlított rám, mint mondjuk én Hruscsov elvtársra, de ez nem játszott szerepet, csak a 2-es. Mentünk tovább. Az út szélén ott állt néhány parasztember, hozzájuk léptünk és Jóska egyszerűen azt mondta nekik, át kellene tenni ezt a gyereket a határon. Ne menjenek tovább, ávósok vannak a határon, most nem jó – mondták az emberek. Két-három kilométerre voltunk Ausztriától. Jóska óvatos duhaj volt, azt mondta: akkor nem megyünk, térjünk vissza. Visszamentünk Petőházára. Az éjszaka ott aludtunk, apám azt mondta – mindezt azért mesélem el neked, mert roppant foglalkoztat a véletlenek szerepe az ember életében – szóval azt mondta, megpróbáljátok holnap még egyszer máshol. Ha sikerül, átmész, mész tovább te is Svájcba, a bátyádhoz – aki akkor már kint volt –, és ígérem, hogy jövőv év utánatok. Ha nem, visszamegyünk Pestre. És akkor én itt nővök fel.

Másnap Jóskával eljutottunk a határig, ami egy afféle árok volt, nem túl mély, olyan egyméteres árok, szélteben, mélységében egyaránt, túloldalt ott lengett a piros-fehér-piros zászló. Volt ott egy őrtorony a magyar oldalon. Ezek az őrtornyok úgy vannak építve, hogy nem látni alulról, van-e fönt valaki. Jóskának nem tetszett a dolog, elmentünk egy tanyára. Mexikópusztának hívták, egy földrajzos barátom később elmesélte nekem, hogy azért, mert az Amerikából visszatelepült kivándoroltak a birtokukat előszeretettel látták el amerikai nevekkkel. Bementünk Mexikópusztán egy házba, volt ott egy nagyon öreg ember, akitől Jóska megkérdezte, van-e valaki fenn az őrtoronyban. Ennek a nagyon öreg embernek a kezében volt a sorsom. Mert ha ő azt mondja, vigyázzanak, nem lesz ez jó, akkor visszamegyünk Petőházára, onnan Pestre és itt nővök föl. De mivel azt tanácsolta, menjünk nyugodtan, átmentem a határon és Svájcban nővök föl.

Van egy cseh író barátom, Ota Filip, Münchenben él. Egyszer elmondtam neki ezt a történetet, és ő azt mondta: Andreas, az ember az életében időnként találkozik a jó istennel, csak nem tudja felismerni. A te életedben ez a nagyon öreg ember a jó isten volt, aki döntött a sorsodról.

A svájciak tízezer magyart fogadtak be akkoriban, ami egy ilyen kis ország esetében meglehetősen nagy szám volt, de ezzel az úgynevezett svájci kvóta betelt. És ahhoz, hogy egy családot egyesíteni lehessen, azt már külön kellett a svájciaknál kérelmezni. Ha jól tudom, a svájciak később ezt a kvótát jelentősen kibővítették, az akkor befogadottak száma végül is 12 ezer és 14 ezer között lehet, és ha belegondolunk, hogy ez akkor egy hatmillió ország és összesen 200 ezer magyar hagyta el 56-ban Magyarországot, akkor elmondhatjuk: igencsak nagyvonalúak voltak ilyen tekintetben. De nemcsak ők, mások is. Hozzá tartozik ehhez persze az is, hogy akkor ívelt föl a nyugat-európai konjunktúra, ugyanakkor meglehetősen jó volt a szakképzettségbeli összetétele annak a 200 ezer embernek, aki elhagyta Magyarországot. Sok volt az egyetemi hallgatói korban lévő fiatal, tehát a nyugati országok is körülbelül tudták, hogy egy relatíve értékes és asszimilációképes réteget fogadnak be.

Svájcban a kantonális iskolák azok, amelyek rendkívül kemény követelményeket támasztanak diákjaikkal szemben. Ez mindmáig így van. Egy első osztályban kezdő tanulócsoporthoz körülbelül 50 százaléka jut el az érettségig, ha azonban leteszed az érettségit, akkor az ország valamennyi egyetemének minden fakultására felvételi vizsga nélkül felvesznek. Kantonális iskolába kerültem 1957 tavaszán azzal a kitételrel, hogy fölvesznek egy évre ideiglenesen, és az iskola fizet nekem egy évig egy orvostanhallgatót, aki engem nagyon intenzíven latinra tanít. Az iskolai latintanárom, aki egyben osztályfőnököm is volt, rendkívül szkeptikusan figyelte a dolgot. Tulajdonképpen el akart engem tanácsolni onnan, azzal, hogy nem vagyok svájci gimnáziumba való. Egy éven belül azonban elég jól megtanultam németül, s nagyjából behoztam azt a hátrányt is, ami a latin nyelvtudásban mutatkozott az osztálytársaimhoz képest. Nekem ugyanis általában jól ment a nyelvtanulás, ehhez volt érzékem, a matematikához és fizikához annál kevésbé, szegény apám nagy keserűségére, aki matematikus és fizikus volt. Az érettségim is nagyon jó voltam az összes nyelvi tárgyból, és nagyon gyenge matematikából és fizikából. Az osztályfőnököm pedig, amikor kezdtem nagyon jó latin dolgozatokat írni, a szívébe zárt és csendesen önkritikát gyakorolt, amiért korábban el akart engem küldeni. Másfél év elteltével már előfordult, hogy én írtam az osztályban a legjobb német fogalmazványt. Az érettségi találkozón az osztálytársak azóta is időnként fölemlengetik, hogy az az átkozott Oplatka mindenféle némettudás nélkül jött ide, aztán másfél év után Carl Helbling, a némettanárunk egy szép napon bejött a dolgozatfüzetekkel a karján, letette őket, szomorúan végignézett az osztályon és azt mondta: Oplatka írta a legjobbat – amit nem az én dicséretemnek, hanem a többiek elmarasztalásának szánt.

Amit én a svájci iskolában felszabadulásként éltem meg, az az volt, hogy ülsz a padban, kezdődik az első óra, bejön egy fiatal tanár, jól öltözött, látszik hogy jó idegállapotú, nyilván jól fizetett. A gyerekek feltápáskodnak a padban, egy kicsit rátehénkednek, a tanár pedig azt mondja, üljtek le, oké, minden rendben van. És akkor elkezdődik egy óra, ahol nincs felettetés, nincs rettegés a számonkéréstől, ha valaki hülyeséget mond, arra nem az a reakció, hogy "számár vagy fiam, ülj le", hanem az hogy "értem, miért mondd ezt, de nem így van, nos, kinek van más véleménye?" És az egészben van valamiféle majdnem-egyenlőség tanár és diák között, nagyon nagy közvetlenség, nagyon fesztelen hangulat, aminek semmi köze a fegyelmetlenséghez, nincs szemtelenség a diákok oldaláról, hanem, ellenkezőleg, abszolút tiszteletadás. Felettetés helyett szóbeli munka van, jegyeket viszont elsősorban írásbeli munkák alapján adnak. Egy idő után a tanár azt mondja: ebből, amit eddig átvettünk, körülbelül ebből és ebből az anyagból a jövő órán dolgozatot írunk. Akkor felkészülhetsz, és a félévben írt dolgozatok átlagából kerül ki az osztályzatod, amit le- vagy felfelé kerekítenek annak a benyomásnak az alapján, amit a tanár az órákon rólad nyert. Tehát az a Karinthy Frigyes által leírt Steinman, a grófnő felel című tábla előtti ragyogás, vagy a rossz tanuló megszégyenítettése, ilyesmi a svájci iskolában nem létezik. Az iskola nem szégyenít meg senkit, nem foszt meg egyetlen diákot sem az emberi méltóságától azért, mert nem tudta a tizedes törtről ezt vagy amazt. Ez nagyon fontos kulturális élmény volt.

És még egy nagyon fontos dolog történt velem 1957 nyarán, amikor egy cserkész táborban voltam az Alpokban. Ehhez azonban hozzá kell tenni valami nagyon fontosat, mert ezt itt Magyarországon, itteni perspektívából nézve egyesek azonnal félreértenék. A

svájci cserkészmozgalomnak ugyanis az égvilágon semmi köze nincs az egyházhoz. Ha itt Magyarországon ma, de a harmincas években is azt mondták, cserkészet, akkor az ember rögtön az egyházra, főleg a katolikus egyházra gondolt. Ha jól tudom, a cserkészet ma Magyarországon megint nagyon erősen a katolikus egyház szárnyai alatt létezik. Svájcban a cserkészet úgy alakult, hogy sem az iskoláknak, sem az egyházaknak semmi közük nincs hozzá. Ez egy teljesen önálló mozgalom, s ami érdekes, hogy felnőtteknek sincs hozzá közük. Már amennyiben mondjuk az egyetemi hallgatók még nem számítanak felnőtteknek. Svájcban a cserkészmozgalomból körülbelül 20–25 éves korban mindenki kiszáll. Az a csapat, amelyhez én tartoztam, körülbelül négyszáz főt számlált, a vezetői egyetemisták voltak a jelszóval, hogy fiatalok vezetnek fiatalokat. Azzal a nagyon erős elvvel, hogy az ilyen fiataloknak felelősséget kell vállalniuk. Azzal, hogy elmentél őrsvezetőként nyolc sráccal tavasszal Dél-Svájcba egy sáortáborba, akkor annak az előkészítéséért, pénzügyi fedezetéért te vállaltad a felelősséget. Ezek nagyon érdekes dolgok voltak, mint ahogy az is, hogy a legtöbb máig megmaradt barátom ebből a gárdából ered. Az iskolából, az egyetemről jóval kevesebben, onnan inkább kollegák vannak. De akikkel átkutyagoltál egyszer egy éjszaka huszont vagy harminc kilométert egy túra során, akikkel részt vettél valamilyen terepjátékon, azokkal ez jobban összekötött, mint bármilyen más. A csapatnak, amelyhez én tartoztam, egyfajta zürichi polgári jellege volt, hagyományosan a nagypolgári rétegből kerültek ki a vezetők. A srácok maguk nem, ők minden rétegből jöttek, de a vezetők valahogy az elitből kerültek ki. És ezen az alapon Zürichben mindmáig megvan közöttük az összetartás, egy kicsit klikk-jelleggel, ami nem is szimpatikus mindenkinek. Akik ebben a csapatban benne voltak, azok mind számon tartják egymást. Nem mondanék igazat, ha azt állítanám, hogy ez nekem később társadalmilag nem segített. Persze, azért olyan rettentő sokat nem jelentett a karrierépítésben, csak annyit, hogy itt vagy ott ismersz embereket, és ez jól jöhet, ha netán valamire szükséged van. Mondjuk ismerek egy ügyvédet, aki annak idején nálunk a nyolcadiknál volt, azok voltak a zöld-pirosak, igen, persze, föl lehetne kérni erre vagy arra, kaphatok tőle tanácsot. Körülbelül ilyen szinten van előnye a dolognak.

– *Tehát svájci lettél, befogadott a közeg, otthonra találtál.*

– Kellte azért jó néhány év, amíg az ember már otthon érezte magát. És mindmáig feltehető a kérdés, hogy milyen mértékben érzed otthon magad. Erről majd talán később. Kezdjük azzal, hogy volt egy álom, amit én is álmodtam gyakran, amit az első években majdnem mind a kétszázézer 56-os álmodott időnként. Ebben az álomban visszakerültél Magyarországra, újra ott voltál, és ez tudatos döntés következménye volt, otthon pedig rád szakadt az a politikai közeg, amely miatt tulajdonképpen elmentél, és iszonyatos szemrehányásokat tettél magadnak, kétségbe voltál esve, hogyan lehettél ilyen örült, hogy visszajöttél, mert most már nem lehet újra elmenni.

Mindazonáltal jó ideig élt egy illúzió a kivándorolt ötvenhatosokban. Gosztonyi Péter barátom mesélte, hogy őbenne is élt. Ez az illúzió az volt, hogy ez a visszaállított kommunizmus mindössze néhány hónapig, esetleg egy-két évig tart, de a Kádár-rendszer hamarosan megbukik, mert nem tarthatja magát, teljesen természetellenes, és akkor hazamegyünk. Egy-két év elteltével azonban világossá vált, hogy ez nem így lesz, hogy az új hazában be kell rendezkedni, hogy ez nagyon hosszú időre, sőt valószínűleg egy egész életre szól. Ha tehát valaki boldogulni akar, akkor valamilyen módon rendeznie kell a viszonyokat saját magában is, de mindenképpen rendeznie kell a külvilágban, olyan értelemben, hogy nem a külvilág fog tehozód adaptálódni, hanem fordítva. Hogy ez belül kinek-kinek mit jelentett, ez megint más kérdés, és ezért mondtam, hogy ez roppant bonyolult dolog. Most nagyon előreszaladok, de itt mondom el, mert ez a dolog számomra paradigmaticus. A forradalom huszadik évfordulóján, 1976-ban a svájci televízió nem túl szerencsés módon bemutatott egy filmet, amit egy kint élő magyar úriember készített – ő alighanem nagyon szívesen vált volna filmrendezővé, de egészen mással foglalkozott, orvos volt. A svájci televízió megbízásából az évfordulóra arról készített filmet, hogy mi lett a azokból a magyarokból, akik 56-ban érkeztek ide. Nem az átlagról adtak képet, hanem három szélsőséges esetet mutattak be. Ugyanis bemutattak egy szuperasszimilánst, aki rettenetes németiséggel közölte, hogy ő már nem tud magyarul, őt nem érdekli Magyarország, és még álmában is svájci. Bemutattak egy idősebb bácsit, egy valahai katonatisztet, aki közölte, hogy őneki minden svájci tehet egy szívességet, ő nem fog megtanulni németül soha, mert az árulás volna, ő kizárólag magyar közegben él, és különben is, ő tartja itt a nemzeti frontot. Bemutattak végül egy meghasonlott, pszichopatává vált csavargó sorsú, elkallódott szerencsétlen embert, aki nem tudta magában feldolgozni helyzete megváltozását, és ennek a súlya alatt lelkileg összeroppant. Ebből iszonyatos felzúdulás támadt magyar körökben, olyannyira, hogy a filmet még egyszer bemutatták, utána pedig egy többórás vita következett, amelynek magyar részvevői is voltak, és mindenki elmondhatta a véleményét. Magyar barátaim némelyike még odakint sem tanult toleranciát, a filmet rendező úriembert egyesek megfenyegették, hogy ismerjük a címedet, ha légsz a házad, akkor majd tudd, hogy miért, és így tovább. A rendező eljött hozzám, és megkérdezte: mit kellett volna csinálnom? Mondom, fogalmam sincs, de egyet gondolok, csak ezt sokkal nehezebb lett volna megrendezni. Kellte volna embereket találni, akik elmondták volna: valahol valamennyien unalmas átlagot képviselünk, de mindannyiunkban van a három extrém közül egy csipetnyi. Mindannyian vagyunk valahol asszimilánssak, közvetlen környezetünk szemében időnként talán túlzottan is az adaptáló kedvét keresők, mindannyiunkban van valami eb ura fakó, azért sem fogok behódolni, és mindannyiunkban van valami, ami nem egészen stimmel, talán még a pszichikailag legjobban regisztráltakban sem. Tehát körülbelül így látnám a képet magunkról, magamról.

Ami engem illet, én persze egy roppant szerencsés korban kerültem ki. Elég alkalmazkodóképes korban, már csak nyelviileg is. Meg tudtam tanulni a német nyelvet úgy, hogy akcentus nélkül beszélem, és a svájci tájszólást is elsajátítottam. Azt hiszem, elég sokáig kell figyelni rám, amíg valaki észre veszi, hogy azért valami nem egészen stimmel. De azért valami mégiscsak van: ha én Németországban az irodalmi német nyelvet használom, akkor azonnal megállapítják, hogy Svájcban jöttem, ha viszont a zürichi tájszólással élek, akkor előbb-utóbb megkérdezik, hát hogy is van ez? De amúgy Budapesten is időnként megkérdezik tőlem, ha magyarul beszélek, hogy hogyan is van ez? Mert itt sem úgy forogtam a szavakat, mint az itteniek. Az utolsó negyven év szlengjét például nem használom. Karinthy Ferenc írta: annak alapján, milyen szlenget használ, minden külföldre került magyarról meg lehet állapítani, hogy mikor került ki.

A svájci középiskola olyan szempontból is nagyon sokat adott nekem, hogy a német és a latin mellett további három nyelvet, franciát, angolt, olaszt is tanultam. A svájci középiskola azonban – és ezt is el kell mondani – igencsak kegyetlen volt. Mint már említettem, nagyon erős volt a szelekció, iszonyatos követelményekkel, felszabadult atmoszféra uralkodott ugyan az órákon, de annál kevésbé bizonyítványosztás előtt. Hat és fél évi gimnáziumi tanulmányaim alatt minden félévben ki voltam téve annak a veszélynek, hogy ha nem érek el egy bizonyos meghatározott átlagot, akkor egy félévre ideiglenessé válik az ottlétem, és ha a következő félévben nem teljesítek megint jobban, akkor ismételnem kell. Ideiglenessé válni hat és fél év alatt csak háromszor volt szabad, ismételni csak egyszer. Magyarán a svájci iskola-rendszer mindmáig úgy működik, hogy az egyetemre való kerülésnél a szelektálást nem az egyetemi felvételin, hanem a középiskolában végzik el. Hogy ez jó-e, azon lehet vitatkozni, de ott ez így van.

A nagy felszabadulás éveit számomra az egyetemen voltak, amikor végül valóban azt tanultam, amit szerettem: irodalmat, történelmet, nyelveket, amikor a hosszú nyári vakációk alatt részben egyetemi munkákon dolgozott az ember, részben utazhatott. Két nyarat dolgoztam Angliában, egy nemzetközi diákszervezet révén, amelynek segítségével elmehettem különböző európai országokba munkát vállalni. Nem fizettek ezért, csak zsebpénzt, de ellátást, szállást adtak, és nem is ez volt a fontos, hanem hogy több hónapot

eltölthetnél egy országban, megismerhetted belülről és ott lehettél. Egyetemi hallgatóként egyszer több hónapot töltöttem egy firenzei nyelviskolában. Ugyanakkor imádtam Zürichet, nagy baráti köröm volt, akkor, a hatvanas évek közepén ismertem meg az egyetemen a későbbi feleségemet.

És azért nem szüntem meg magyar szépirodalmat olvasni. 1965-ben kezdtem fordítani, az első általam fordított kötet, egy Mikszáth Kálmán-mű 1968-ban jelent meg Zürichben. Mai szemmel sok kritikával tudnám illetni ezt a fordítást, de ez egy más kérdés.

Azt is el kell mondani, hogy hosszú idő telt el, amíg megkaphattam a svájci állampolgárságot. Akkor tizenkét esztendő kellett várni, ma egy kicsit szelídebbek az előírások. De akkor még az is előírás volt, hogy a kérvény beadása előtti utolsó hat esztendő ugyanabban a községben vagy városban kellett eltölteni. Ez számomra akadálya volt annak, hogy hosszabb időre elmenjek más egyetemre tanulni. Mai foglalkozásomra nézvést feltehetőleg jobb lett volna, ha szlavisztikát is tanulok, legalább melléktárgyként, és jobb lett volna az is, ha elmegyek egy évre az Egyesült Államokba, amit máskülönben meg is lehetett volna tenni. Nem éltünk ugyan gazdagon, de elég jól kerestek a szüleim ahhoz, hogy a testvéremmel együtt mindent megkaphassunk, ami a képzésünkhöz szükséges volt.

– *Hogyan lettél a Neue Zürcher Zeitung munkatársa?*

– Hatvannyolc nyarán végeztem az egyetemen. Egyszer már az egyetemi évek alatt néhány hetet eltöltöttem az újság kulturális szerkesztőségében. Ott megmutatták, hogyan tördelnek, hogyan szerkesztenek.

– *Olvastad az újságot egyébként?*

– Elég korán járt nekünk ez az újság, a szüleim előfizették. Később olvastam is rendszeresen. Három hónap próbaidőre kerültem 1968 szeptemberében a Neue Zürcherhez, karácsony körül járt volna le ez az időszak. November végén bejön Eric Mettler, a főnök az irodába, ahol mi fiatalabbak ültünk, és rám mordul: jöjjön be hozzám. Ilyesmit az embernek akkor kellett tennie, ha valamit elolt a lapban, ha valami félresikerült. Mondom, úristen, mit követhettem el. Biztosan valami marhaság került a lapba, összecseréltem a külügyminisztert a belügyminiszterrel, vagy rosszul írtuk a pakisztáni nem tudom kinek a nevét. Na, üljön le, mondta a főnök. Akar Skandináviába menni tudósítónak? Mondom, hogyan tetszett mondani? Tudósítót fogunk Skandináviában váltani, elmenne-e tudósítónak oda, ezt kérdeztem, jól értette. Mondom, soha az életemben nem voltam Skandináviában. Nem baj, sőt nagyszerű. Olyan embert akarunk, aki ott mindent friss szemmel lát. Tudtam, hogy a skandináv tudósítók, mert kettő volt, a politikai meg a gazdasági, Stockholmban élnek. Mondom, egy szót nem tudok svédül. Nem baj, majd megtanulja. Azt kérdeztem: most kell eldöntenem, itt helyben, hogy igent vagy nemet mondok-e? Nem, felelte, van huszonnégy órája. Hát aztán megennyhült egy kicsit, látta, hogy nagyon „elgázolt” engem. Angyali jó ember volt tulajdonképpen, jellemileg, szellemileg egészen kitűnő ember. De épp azért, hogy ebben a felelős helyzetében ne lehessen hozzáférközni, s ne lehessen a jóságával visszaélni, bezárta magát egyfajta harapós páncélba, ha ezzel a képzavarral élhetek. Szóval, kissé megennyhült és azt mondta, na jó, ez csupán elméleti kérdés, nincs ilyen lehetőség, de ha választhatna, hogy hova akarna tudósítónak menni, mit választana? Kelet-Közép-Európát – vágtam rá. Rám nézett, s azt mondta: ahhoz maga még lelkileg túl közel van, ahhoz még nagyon sok minden mást végig kell csinálnia, mielőtt magát mi oda eresztjük.

Ezerkilencszázhetven tavaszán házasodtam meg, egy csütörtöki napon volt a polgári, szombaton az egyházi esküvő, és hétfőn elutaztunk Stockholmba, ami nagyon jól tett nekünk, mert egy teljesen új világban, teljesen egymásra utalva kellett az első lépéseket megtennünk. Egy új társadalmi közegbe kerültünk, és nem volt ott egyikünk családja sem, nem szólhattak bele az életünkbe. Azt hiszem tehát, hogy még a házasságunk indulását illetően is ez roppant jó dolog volt.

1970 nyarán látogattunk először a feleségemmel Magyarországra. Svájci állampolgárként jöttem ide újra, egy kicsit körülnézni, érdeklődni. Ugyanakkor félttem is, mert különböző történetek keringtek odakint, hogy ki milyen körülmények között látogathatót újból ide. Az én számomra ez az alkalom meglehetősen különös volt. Késő nyár volt, az osztálytársaimat, barátaimat nem találtam meg Pesten, más gyerekkori ismerősökkel találkoztam. Elég nyomorúságos világ volt itt, bár szemmel láthatóan sokat fejlődött az általam ismert ötvenes évekkel összehasonlítva. De volt valami, amit nem tudtam megemészteni. Zürichben béreltünk egy autót, azzal jöttünk. Szállodában laktunk, a körúton a Royalban. Az első nap valamelyik melléktárcában letettük az autót, s akkor odajött hozzám egy idősebb bácsi, s elmondta közepes, de inkább rossz néveléssel, nyilván az autó rendszámából kiindulva: mennyire örül, hogy most egy svájci állampolgárt lát, s mennyire megtisztelve érzi magát, és hogy töltsük itt kellemesen a szabadságunkat, majd hirtelen megkérdezte, nem tudnánk-e megszámni néhány forinttal. Nem ez volt a dologban az én számomra a döbbenetes, hanem az, hogy rajtam ugyanakkor az a gondolat futott végig: ez egy rettenetesen nagy félreértés, hiszen én tulajdonképpen itt élek, a Medve utcába járok iskolába. Szóval majdhogynem tudathasadásosan éltem át ezeket a napokat. És tíz nap múlva azt mondtam a nejemnek, most már elég volt, elmegyünk innen.

– *Szürkének láttad az országot?*

– Nagyon. De lényegesen jobbnak, mint amilyen az ötvenes években volt. Aztán hetvennégyben voltam itt újra. És akkor ez valahogy megisméltődött, bár találkoztam már néhány gyerekkori baráttal, de kifejezetten rosszul éreztem magam, és azt mondtam, hogy soha többé nem jövök ide vissza, semmi közöm hozzá, nem jövök még egyszer vissza, nem, nem, nem. Közben azonban Stockholmban már fordítottam egy magyar novellaantológiát, ami 74-ben megjelent Zürichben. Azért ilyen kettősségek voltak a dologban, pontosabban szólva énbennem.

– *És meg tudod magadban fogalmazni, hogy mi volt ez az elementáris tiltakozás?*

– Próbálok megfogalmazni. Ha magánemberként érkezél is, volt a dolognak egy hivatalos része, attól kezdve, ahogy a határon bántak az emberrel, hogy el kellett menni a rendőrségre bejelentkezni, ami Svájc és Svédország után elég mellbevágó volt. És volt az országban, de azokban is, akikkel találkoztál és ismerősként vagy mondjuk újra barátként beszélél velük, valamiféle sajátos elzártság és provincializmus, valami olyan merőben más gondolkodási mód, amit akkor is érezni lehetett, ha az illetővel politikailag amúgy egyetértettél. A jó barátok is azt mondták: tudod, én ezt az egészet gyűlölöm, no de hát az a nyugati kapitalizmus sem kedvemre való. Én pedig nagyon is jól tudtam, hogy nincs semmiféle képük a nyugati társadalmakról. De nem csak az úgynevezett egyszerű embereknek nem volt, a politikusoknak sem. Fogalmuk sem volt, hogyan működik a korabeli Nyugat társadalma. Ez későbbi beszélgetéseimből pontosan kiderült. Önkritikusan nézve a dolgot persze valószínű, hogy a még mindig zajló kinti beilleszkedési folyamatnak volt az egyik következménye az, hogy olyannyira hevesen határolódtam el, vagy pontosabban szólva tartottam el magam az akkori magyar viszonyoktól. Érdekes módon dátumszerűen meg tudom neked pontosan mondani, hogy mikor fordult meg a dolog, és mikor kezdett engem Magyarország, de inkább a térség újra érdekelni. A Szovjetunió egyébként, mint olyan, politikailag mindig érdekelt, és elég jól ismertem a marxista tanokat is, mert elég sokat olvastam erről, olvastam Marxot és elég kellemetlen vitatkozóknak bizonyultam néhányszor, ha odakint marxistákkal vitatkoztam, ami 68 után főleg a neomarxistákkal nem volt ritka.

– *Tehát még magyar is voltál, és egyben már öntudatos svájci polgár, nem is akármilyen, egy úr a Neue Zürcher Zeitungtól.*

– Skandináviai tudósítói pályám kezdetén Finnországban részt vettem egy utazáson, amelyet a finn külügyminisztérium szervezett. A tíz-tizenöt külföldi tudósító között voltak szovjet kollégák, nyugatiak és nyugati semleges országokat képviselők. A finnek minden részletben kínosan ügyeltek a kiegyensúlyozott arányokra. Ezen az úton vitába keveredtem egy feltűnően szabadszájú szovjet

elvtárrsal, akinek rendkívül liberális fellépése azt sugallta, hogy ezt csak a KGB embere engedheti meg magának. Nos, ez a szovjet kolléga nyíltan hangoztatta, hogy a maiak, úgymint Brezsnyev és környéke csak árnyékai Hruscsovnak, Hruscsov volt az igazi. Igen mondtam, de Hruscsov rendezte a magyar 56-ot. Na és, jött a válasz, mi az, a magyarok csak tíz millióan vannak, mi az, semmi. Mi az ő szenvedésünk a mi nagy népünk szenvedéséhez képest. A kollégák egyre feszültebben figyelték a vitát, és a szovjet elvtárs észrevette, hogy ezt nem kellett volna mégsem mondania. Úgy próbált enyhíteni, hogy azt mondta: Magyarország a legprosperálóbb az összes szocialista ország között, mi hát a baj? Talán, az, hogy saját maguk szeretnék dönteni a sorsukról, és prosperálás ide vagy oda, nem felhőtlenül boldogok. Honnan tudja, talán tudott svájcként a magyarokkal beszélni. Az az anyanyelvem. A forradalom leverése után jöttem el 1956-ban. Mindezt, sok egyéb mellett elmeséltem otthon Eric Mettlernek, a főnökömnek, akinek nagyon nem tetszett a dolog. Csendesesen csak annyit jegyzett meg: megértem az emberi reakcióját azokkal szemben, akik a szülőhazáját megszállták. De ha maga svájci állampolgárként és a Neue Zürcher Zeitung tudósítójaként van valahol jelen, akkor maga a mi lapunkat képviseli és nem Magyarországot.

– *Tehát svájci lettél?*

– Ez azért ma sem ilyen egyszerű. Hetvennégy elején visszakerültem Zürichbe, hívtak, hogy most lenne egy hely a kulturális szerkesztőségben. Már nem nagyon fűlt a dologhoz a fogam, mert akkorra már megtapasztaltam a külföldi tudósítók szabadságát és lehetőségeit, és akkor a főszerkesztő, aki nem azonos az előbb említett külpolitikai főnökkel, ajánlott nekem egy megállapodást. Azt mondta, próbáljam ki három évre – irodalomkritikai téren kellett elsősorban dolgoznom –, és ha három év után az a véleményem, hogy mégis inkább a külpolitika érdekel, akkor garantálja, hogy visszakerülök a külpolitikai tudósítói hálózatba.

Két gyerekünk volt, akik Stockholmban születtek. Azt mondtuk, hogy a skandináv valóságot már megtapasztaltuk, ismerjük, tulajdonképpen elég volt négy skandináv télből. Jó, menjünk vissza Svájcba, aztán majd meglátjuk.

Hetvenhat nyarán, talán tavaszán, megjelent Zürichben egy háromtagú román író-delegáció, és engem mint kulturális szerkesztőségben dolgozót, meghívott a svájci írószövetség egy találkozóra velük, ami egy vacsora volt. Bemutattak két román urat és egy harmadikat is, aki magyar névvel mutatkozott be. Történetesen ez a magyar úriember ült mellettem a vacsoránál, ami nem volt szándékos, és akkor én magyarul szóltam az illetőhöz, aki majdnem leesett a székről meglepetésében, és aztán kiderült, hogy ő kolozsvári. Én addig soha nem jártam ott, és elmondtam, tulajdonképpen fogalmam sincs, hogy milyen az ott élő magyarok helyzete, a magyar kisebbség helyzete. Ekkor ez az erdélyi magyar szerző, itt persze a román delegáció tagjaként, elmondta a hivatalos szöveget, hogy ő nagyszerű, prima, mindenük megvan, jöjjenek el egyszer megnézni. Így aztán 1976 októberében felkerestem Kolozsvárt. Itt voltam Budapesten, innen mentem Kolozsvárra, ahol azóta is maradt néhány barátom, elsősorban Szilágyi István, az író. És iszonyatosan megfogott engem egyrészt az erdélyi közeg, másrészt az ottani magyarság helyzete. Elég járatos voltam a magyar, a kelet-európai történelemben, sokat olvastam erről, nemcsak történelmi műveket, de a Móricz-féle Erdély-trilógiát is, s valahogy nagyon mélyen beszívám azt a levegőt ott 1976 októberében. Azóta is megmaradt bennem egy nagyon nagy adag érdeklődés, patetikusan mondván elkötelezettség a Kárpát-medencében élő magyarok iránt. Most már a dél-szlovákiai, a kárpátaljai, a vajdasági helyzetet is elég jól ismerem, nagyon-nagyon sokat jártam ezeken a helyeken, az utóbbi években hivatalból is.

Budapesti eredetem, családi hátterem meg egész életutam alapján – ennek semmiféle felekezeti dologhoz nincs köze – engem akár tipikus urbánus emberként lehetne kategorizálni. De ebből az 1976-os októberi látogatásból adódóan viszont van bennem valami, ami állítólag az urbánusoknak nincs vagy kevésbé van meg: rendkívül erősen foglalkoztat a történelmi magyarság kérdése, összefüggésben a Kárpát-medencei kisebbségi, nemzetiségi viszonyokkal. Ami, ha úgy tetszik, a XVI. században kezdődik a népességi struktúra megváltozásával, folytatódik a felvilágosodással, majd a Széchenyi-féle akadémiai beszéden, 1848-49-en, a kiegyezésen, az Eötvös-féle – a gyakorlatban sajnos eltorzult – nemzetiségi törvényen keresztül napjainkig húzódik ez a láncolat: a Kárpát-medence magyarságának problematikája a nemzetiségi kérdésbe rejtve, majd a határon túl rekedt magyarsághoz való anyaországi viszonyba rejtve. Ilyen tekintetben feltehetőleg nem vagyok besorolható sem a népiek, sem az urbánusok táborába, nem is sorolom magam egyikbe sem, sőt örülségnek, önpusztítónak tartom ezt a népi-urbánus vitát. Azok az impulzusok, amelyekből nálam ez a Kárpát-medencei problematika felé fordulás táplálkozik, egyszóval ezeknek az alapján én az itteni skatulyákba nem férek be. Lehet, hogy bennem van a hiba, de az is lehet, hogy rosszak az itthoni skatulyák.

– *És hogyan látja a Neue Zürcher Zeitung skandináviai, párizsi, moszkvai, majd kelet-közép-európai tudósítója a jelenlegi Kárpát-medencei problematikát, különösképpen a szomszéd népekhez való jövőbeli viszonyukat?*

– Erre nem tudok egyértelmű választ adni. Főszerkesztőm egyszer azt mondta, hogy újságíróként szívesen jósol két héttel vagy húsz évvel előre, de a kettő közötti időszakra nem. Magyarország szomszédaihoz fűződő viszonyát illetően országa válogatja. A szlovákokkal való megegyezést én mindig elképzelhetőnek tartottam. Azt hiszem, hogy a szlovákok idővel épp úgy benne lesznek a NATO-ban és az Európai Unióban, mint Magyarország, öt-tíz-tizenöt év múlva ez bekövetkezik, s ez történelmileg nem jelentős időtáv. Ezzel összefüggésben tompulni fognak a még meglevő ellentétek, miközben a szlovákok előbb-utóbb magukhoz fognak térni az ájulattól, hogy most önálló nemzeti államuk van. A határ átjárhatóvá válik, hiszen már ma is az, de még a mai jelentőségét is elveszti. Mindegy lesz, hogy Komáromban a Dunán innen vagy azon túl laksz-e. Romániát sokkal nehezebb esetnek látom. Románia integrációs esélyei gyengébbek, ha léteznek egyáltalán, akkor azok hosszabb távúak.

És itt szólni kell Trianonról, ezt úgysem kerülhetjük meg. A román asszimilációs akarat az erdélyi magyarság irányában igen erős. Mondjuk ki nyíltan: ez büntudatból táplálkozó akarat. Azt a területet kívánja asszimiláció vagy betelepítés által biztosítani, amit a románok 1920-ban nyertek. Mert túl sokat nyertek, és ez a gondok forrása. Nem az a baj a trianoni békével, hogy a történelmi Magyarországot felosztották és nemzeti államok jöttek létre. Abba a kérdésbe most ne menjünk bele, hogy meg lehetett volna-e reformálni a Monarchiát. De ha már felosztották Magyarországot, akkor azért méltányosabban kellett volna tenni, mert a trianoni béke annyira egyoldalú, hogy a románoknak mindmáig megmaradt egy tudat alatti rossz lelkiismeretük emiatt. És innen a félelem, hogy hátha valaha valakik mégiscsak számon kérhetik ezt, és innen aztán az indíttatás, hogy betelepítéssel, asszimilációs politikával biztosítsák be magukat. Köztünk mondván, az ő helyükben én is így csinálnám. A maguk szempontjából logikusan járnak el. Ennek a logikának a következménye, hogy a határ mentén a valaha nagy többségű magyar városok közül ma már a kisváros Nagykároly az egyetlen, amelyikben a magyarok még épphogy többségben vannak. Egy népszavazás esetén mindenütt ki tudnák mutatni a román többséget. 1920-ban nem vállalták, hogy legyen népszavazás, ma már vállalhatnák, persze a Székelyföld kivételével, amely viszont nem határos Magyarországgal.

Az az érzésem, erdélyi barátaim ezt mondják és én is ezt látom, hogy az erdélyi magyar értelmiség fokozatosan elhagyja az országot. Ma már valószínűleg nem él ott kétmillió magyar, amennyivel Magyarországon számolnak. Attól tartok, hogy a románok által kimutatott szám inkább reális, s a következő népszámlálásnál lehetnek még kellemetlen meglepetések. Attól is tartok, hogy a fiatal értelmiségi generáció nagyon kezd majd hiányozni, és ez további leépülési láncreakcióval jár az erdélyi magyarság szempontjából. Mi tagadás, nem tudom, lehet-e pálcát törni azok fölött, akik azt mondják, hogy elmennek Erdélyből. És én, aki elmentem Magyarországról, én egy szót sem szólhatok.

– *Mondd, milyen képet raktál össze magadnak arról, hogyan működik a világpolitika, melyek azok a tényleges hatalmi centrumok, amelyek hosszú távra meghatározzák a történelmet, egyáltalán hiszel-e abban, hogy igenis vannak olyan informális centrumok, amelyek meghatározzák a világ folyását?*

– Csak a saját tapasztalataimról beszélhetek. Hetvenhat végén közöltem Zürichben, hogy nem maradok a kulturális szerkesztőségben. A főszerkesztő kicsit morgott, de tartotta a szavát, 1977. január 1-jétől párizsi tudósító voltam, egészen 1983 tavaszáig. 1983 tavaszán mentem Moszkvába, és ott voltam 1986 végéig. 1987-től 1996-ig Zürichben voltam, tíz évet töltve a külpolitikai szerkesztőségben. A Szovjetunióval és Kelet-Közép-Európával foglalkoztam, részben Franciaországgal. Szerencsém volt. Egy férfi a foglalkozását tekintve úgy körülbelül negyvenöt–negyvennyolc éves korában van a csúcson. Vannak kivételek, de körülbelül akkor érkezel el oda, ahova el tudsz érkező. Ilyen tekintetben szerencsém volt, mert ezzel nagyjából egy időben, az 1989–91-es esztendőben Kelet-Közép-Európára és a Szovjetunióra figyelt a világ. Ha valami nevem van újságíróként Svájcban, vagy mondjuk volt ilyen nevem, az abból származott, hogy akkor mindenki figyelt ezekre a dolgokra. Ma már odakint nem nagyon figyelnek arra, hogy mondjuk Magyarországon vagy Csehországban mi történik, hiszen ezek kezdenek úgymond normális országokká válni. Mi több, arra sem lesz megfelelő szakember, hogy ezekkel az országokkal foglalkozzon. De ha lesz is, nem áll majd a nyugati közérdeklődés központjában.

Nos, milyen perspektívából éltem meg mindezt? A párizsi tapasztalat az volt, hogy külföldi tudósítóként ott némileg felületes, nem túl mélyre ható újságírást lehetett folytatni. Egy külföldinek, még egy ilyen nagy lap munkatársának sem, mint az enyém, nem adatik meg mélyebbre hatolni, mert a párizsi kemény mag, amely ennek az országnak az ügyeit intézi, egy zárt társaság, ahova újságírók – közülük is elsősorban hazaiak – csak akkor kerülnek be, ha valamire szakosodtak: a külpolitikára, a pénzügyi dolgokra vagy a belpolitika valamelyik speciális területére. Ha annak a kemény magnak az az érdeke, hogy valami megjelenjen az újságban róluk, akkor a bejáratott körhöz fordulnak. Ráadásul a kulturális bezártság olyan, hogy ami franciául íródik, az még érdekli őket, de a Neue Zürcher, amely németül, már nem, sőt a tudatukban sem létezik, nem is ismerik, ennek megfelelően te számukra mint újságíró tökéletesen érdektelen vagy. Nagyon jól lehetett viszont ezt kompenzálni azáltal, hogy egyrészt Párizsban élni óriási dolog, amit a város kulturálisan meg civilizációjában nyújt, az hatalmas élmény, azonkívül ez egy gyönyörű és nagyon változatos ország, s akkora, hogy bemutatásához egy élet nem elég. Moszkva egészen más térsza volt persze ilyen tekintetben. Hogy csak eseményekkel jellemezzem az ott töltött időszakot: lelőtték a koreai repülőgépet, meghalt Andropov, meghalt Csernyenko, megválasztották Gorbacsovot, bekövetkezett a csernobili katasztrófa. Gorbacsov első másfél évét éltem meg ott, s abban az első másfél évben még nem volt világos, hogy hova fejlődik ez a dolog.

– *Nekem még 1988-ban sem volt világos.*

– Így van, nekem sem. Nálunk az a szokás, hogy ha egy tudósító elmegy néhány év után egy másik kiküldetési helyre, akkor ír egy egész oldalas búcsúcíkket, amelyben summázza a tapasztalatait. Én két ilyen cikket írhattam 1986 végén, amikor elmentem Moszkvából, és a második cikket azzal fejeztem be: a Szovjetunió a hatalma zenitjét átlépte, ez egy lefelé menő ország, amelynek a kihívását mi nyugaton túl tudjuk élni, ha erkölcsileg, hatalmilag, gazdaságilag, katonailag intaktnak tudunk maradni. Nagyon jó esélyünk van arra, hogy ebből a mérkőzésből a liberális Nyugat győztesen kerüljön ki, de ez még sokára fog bekövetkezni. A kérdést tehát félig ítéltam meg jól.

De nem válaszoltam a kérdésekre. Lehet, hogy nem is tudok rá behatóan vagy összefoglalóan felelni, csak bizonyos tapasztalatokat tudok elmondani. Párizsban láttam egy magát görcsösen még mindig nagyhatalomnak tartó országot, amely elsősorban fekete-afrikai és részben közép-keleti politikájával igyekezett demonstrálni azt, hogy a határain kívül azért még mindig erős befolyása van. Jó néhány esetet föl tudnék sorolni, amikor a francia külpolitika elsősorban az afrikai országoknak ezt, azt, amazt ígért – az összes franko-afrikai csúcsértekezlet, amit évenként tartanak, mind erről szól –, csak hát végül is a gazdasági meg hatalmi fedezete ezeknek az ígéreteknek rendkívül szerény. Tulajdonképpen már a de Gaulle-féle politika is ilyen volt. A németekkel szemben háborút veszített Franciaország a szövetségesek győzelméhez érdemben alig-alig járult hozzá, ám de Gaulle a maga erélyes fellépésével mégis elérte, hogy kapjon egy megszállási szektort Németországban, Berlinben. A Szovjetunió egyébként a francia nagyhatalmi aspirációkat soha nem respektálta. De végeredményben már Clemenceau közép-európai politikája sem volt más, mint ennek a nagyhatalmi törekvésnek a megnyilvánulása: az volt a célja, hogy Németország és a Szovjetunió között kialakítson egy francia befolyási övezetet. Hát ennek fizette meg Magyarország az árát. Ennek a francia külpolitikai elképzelésnek a következtében kaphattak meg a szomszédos államok, Jugoszlávia, Románia, Csehszlovákia a magyar állam területéből és lakosságából majdnem annyit, amennyit csak akartak. Amikor azonban a harmincas évek végén a hitleri Németország rátette a kezét erre a térségre és megfosztotta ezeket az országokat a függetlenségüktől vagy szétverte őket, akkor a francia szövetségi garanciák zérónak bizonyultak. Párizsban ugyanakkor azt is tapasztalnom kellett, hogy a franciáknak fogalmuk sincs erről a térségről, szinte semmit nem tudnak róla.

Mit éreztem Párizsban? Nyilvánvalóan egyrészt bizonyos gazdasági hatalmat, de azt is, hogy mit jelent a kulturális tradíció, hogyan lehet ezt hatalmi célokra hasznosítani. Bécs esetében is érzek ilyesmit: az osztrákok megszűntek nagyhatalom lenni, de azért Mozarttal és Schuberttel is lehet presztízs-politikát folytatni. Nagyon tetszett Franciaországban az az öntudatos polgári anarchizmus, hogy mindenki megtehet mindent, ami nem kifejezetten tilos. Moszkvában ennek az ellenkezője igaz. Ami nem kifejezetten megengedett, az mind tilos. Egyszer gondolkoztam azon, írrok egy könyvet arról, hogy a nyugati és keleti befolyás miként érvényesül Magyarországon a gondolkodásmódban. Aztán letettem róla, mert végül is rájöttem arra, hogy ami intellektuális gondolkodásmód volt Magyarországon a történelem során, az mind nyugatról jött. Keresztury Dezső ezt nagyon jól leírja egy esszéjében. Szent István óta ez az ország minden sanyarúság ellenére kultúrájában és civilizációjában mindig nyugati kötöttségű maradt, nem gravitált amoda.

Nagyon érdekelt engem mindig, ahogy a térben bizonyos történelmi vonulatokat látni. Ez igencsak absztraktnak hangzik, de egyszerűbben is meg tudom mondani, mire gondolok. Moszkvai tudósító koromban többször jártam Kijevbe. És amikor ott álltam a Dnyeper fölött, ahol a Bulgakov által, a Fehér Gárda utolsó mondataiban leírt szent Vladimir áll a kereszttel, különös érzés fogott el. Óriási dolog volt ott állni, nézni a folyó ezüst szalagját és tudni azt, hogy déli irányban Konstantinápoly felé tart egészen a Fekete-tengerig. Onnan van a bizánci befolyás. Észak felé nézve pedig arra gondolt az ember, hogy ez a folyó Skandinávia felé vezet, ahonnan az ősi orosz állam alapítói annak idején bevándoroltak ide. És akkor eszembe ötlött, hogy a kommunista párt főtákarának kezében együtt van az állami hatalom, a világi hatalom és az ideológiai hatalom, ami nyugaton már a római birodalom felbomlásakor kettévált, császári és pápai hatalommá, és a folyóra tekintve megértettem valamit ennek a gyökereiből. A másik nagyon nagy moszkvai élményem a tél, a klíma volt, és annak tudata, hogy ebben az országban iszonyatosak a távolságok. De ez már Svédországra is jellemző volt: a télben magára hagyott svéd faluban segíteni kellett egymásnak, mert különben nem élték volna túl a telet, mert nincsenek civilizációs eszközök a túléléséhez. Ezáltal alakult ki egy hagyomány, amely már önmagában véve is szocialista, ha úgy tetszik, szociáldemokrata hagyomány, amire aztán rá lehetett építeni a jóléti államot. Ez pedig a skandináv modell szerint az, hogy az 50 százalékot meghaladó adók révén szerzett anyagi forrásokból az állam megpróbál gondoskodni a központtól messze

lévőkrol, a magukra hagyottakrol. Az orosz hagyomány pedig az, hogy a messze lévőkre is a hatalom súlyával kell hatni. A túlélésről gondoskodjanak maguk, de tudják, hogy kinek tartoznak engedelmisséggel. A Szovjetunióban ezt az emberek tudták, de ha belülről láttad a dolgot, érezted a szagát, bűzét, meg azért néha találkoztál egy-egy sajtóértekezleten valamelyik szovjet fejessel, vagy láttad a fellépésüket a legfelsőbb szovjetben, meg beszélgettél úgynevezett egyszerű emberekkel, akkor megérthetted, mit eredményezett a felvilágosodás hiánya, aminek következtében nem alakult ki az öntudatos állampolgár. Egyszer meglátogattam bennünket Párizsban egy erdélyi barátom, egy író, aki azóta itt él Budapesten. Első alkalommal járt nyugaton, elment a városba sétálni, és amikor visszatért hozzánk, azt mondta: tudjátok, azt találtam a legkülönösebbnek, hogy mindenki felemelt fejvel jár az utcán. Tényleg: akkor tűnt föl nekünk, hogy itt ez így van, amott pedig nem. Akkor tízéves kisebbik lányom az első moszkvai együttes sétánk közben egyszer csak megkérdezte: te, miért olyan szomorú itt mindenki? Akkor eszmélkedtem, hogy milyen jó gyermeki megfigyelés ez, mert valóban, a párizsiak felszabadult vidámságával és hangosságával ellentétben az orosz fővárosban mély csend honolt, az emberek suttogva beszéltek, halkán, ha beszéltek egyáltalán, és mindenki lehajtott fejvel ment a maga dolga után.

Tanulságos volt közlőrl látni, hogyan működik a szovjet hatalmi központ. Az ember megérthette, mit jelent az, ha egy kamarilla a kezébe kaparintja a hatalmat. Azt hiszem, egy anekdotával jól érzékeltethető, hogy mire gondolok. 1983-ban Moszkvában járt Ted Turner, a CNN főnöke, aki akkor még csak éppen hozzákezdett hírtelvíziós birodalma létrehozásához, és a szovjet hírközlési szervekkel arról akart megállapodni, hogy mit tudna átvenni az ottani televíziós hírekből. És praktikus amerikaiként, hogy elmagyaráztassa magának, milyen az egész szovjet háttér, meghívott körülbelül harminc külföldi tudósítót egy grúz étterembe, fizetett nekik ott egy ebédet, és ennek fejében azt kérte: most akkor mondják meg neki, hogy ez miféle ország. Hát sokkal jobb szakértőket ugye nem bérelhetett volna magának helyben. Rövid beszélgetés után kiderült, hogy a CNN főnökének fogalma nincs semmiről. Amikor felvázolták előtte a szovjet valóság bizonyos elemeit, azt mondta: ezt én nem értem, ez lehetetlen. Erre az egyik amerikai újságíró felállt és azt mondta: na akkor azt képzelje el, hogy nálunk a Pentagon, a CIA, az FBI, a kongresszus és a Fehér Ház felett a maffia átvette a hatalmat. Nos, ez a Szovjetunió. És én azóta is sokat gondolkodom ezen. A kommunista párt ugyanis nem tudta átlépni keletkezési körülményeinek árnyékát. Világéletében úgy működött, mint egy titkos sejtekből álló titkos társaság. Kis rosszulindulattal, mint egy maffia. Titokban tanácskoztak a legfőbb döntéshozók, titokban hozták meg határozataikat, melyek természetesen mindenre és mindenkire vonatkoztak anélkül, hogy azok, akikre e döntések vonatkoztak, tudtak volna róla. Azután titokban megszervezték a titkos tanácskozás titkos döntéseinek a végrehajtását, úgy, hogy a határozatok valódi értelméről csak egy nagyon szűk kör tudott. Nos, amikor a világban bekövetkezett az információs forradalom, amikor mindennél fontosabbá vált a gyors információáramlás és a hozzáférhetőség, akkor ez a titoktársadalom, illetve titokhatalom nem volt képes tovább működni. Számomra ez a legfontosabb tapasztalat, amit leszűrtem a történelemből. Hogy mégiscsak a nyilvánosság és demokrácia ad lehetőséget a társadalmaknak az életben maradásához.